

ԷՊՈՍ ԵՎ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՏԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ (ՔՐՈՆՈՏՈՊ) «ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՎԻԹ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԷՊՈՍՈՒՄ ՎԱՐԴԱՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Բանալի բառեր - տարածություն, ժամանակ, քրոնոտոպ, Սանասար և Բաղդասար, Մեծ Մհեր, Դավիթ, Փոքր Մհեր, գործառույթ, հերոսական անցյալ, ժառանգորդական կապեր:

Հոդվածում քննարկվում են «Սասունցի Դավիթ» էպոսում տարածության և ժամանակի միասնականության դրսևորման յուրահատկությունների հարցերը: Մասնավորապես նշվում է, որ ժամանակն ու տարածությունը մեծ նշանակություն են ունեցել էպոսի չորս ճյուղերի՝ հերոսների՝ որպես անհատականությունների ձևավորման, կայացման, բարոյահոգեբանական որակների մշակման գործընթացներում:

Նույն միջավայրի ծնունդ են էպոսի հերոսները, որոնք, սակայն, գործում են տարբեր ժամանակաշրջաններում, ինչով էլ բնութագրվում են նրանց ընդհանրություններն ու տարբերությունները:

Իրականության «արտացոլումը գրականության մեջ անհրաժեշտաբար կապված է ժամանակի ու տարածության պատկերացումների հետ, ասել է թե՛ տեսական իրողությունները դրսևորվում են տարածաժամանակային որոշակի սահմաններում, ինչը, սակայն, չի նշանակում, թե ժամանակի գեղարվեստական արտացոլումը իրական ժամանակային ընթացքի պարզ վերարտադրություն է»:¹

Սկսած իր կազմավորման առաջին շրջանից՝ 5-րդ դարից, հայ գրականությունը, ինչպես գրում է մեր ժամանակների հայ մեծ գրողներից մեկը՝ Հրանտ Մաթևոսյանը, «ընդգծվում է յուրահատուկ մի

¹ **Ջրբաշյան Է.**, Գրականության տեսություն, Երևան, 1986, էջ 117:

ալտրուիզմով: Սա մի երկրի ու ժողովրդի ծնած գրականություն է, որը հավերժորեն ասպատակվել, անիրավվել ու տրորվել է: Մեր ազգի յուրաքանչյուր զավակ կորուստի ցավ ունի, և թվում է՝ մենք պետք է դառնայինք «չար ուժը Աստծո դիախտում», սակայն տեսեք, թե ինչ ներդաշնակ է ծփում ողջ հայ գրականությունը, սակայն տեսեք, թե ցավով ծանրաբեռ մեր մեջ անունները ինչպես հոժարությամբ են ստանձնում տիեզերքի ցավը, ինչպես համերաշխ են մարդավրկության խաչը կրելիս»:²

Տարածության և ժամանակի միասնականությունը «Մասունցի Դավիթ» կամ «Մասնա ծոեր» հայ ժողովրդական հերոսավեպում (հերոսական էպոս) ունի ինչպես բովանդակային, այնպես էլ ձևակառուցվածքային գործառույթներ: Տարածաժամանակային տարբեր հարթություններում էպոսը ներկակացնում է հայ ժողովրդի սովորույթներն ու ավանդույները, ապրելու, արարելու, կառուցելու ձգտումները, ազգային արժանապատվությունն ու դիմագիծը պահպանելու, իր երկրում տիրոջ իրավունքով ապրելու, օրհասական պահերին միավորվելու, մի բռունցք դառնալու՝ անհիշելի ժամանակներից գենետիկորեն իրեն փոխանցված անկոտրում ոգին:

Ժամանակի տարբեր հաստատվածներում են գործում էպոսի չորս ճյուղերի հերոսները, որոնք անչափ բարի, ոչ միայն սեփական ժողովրդի, այլև համայն մարդկության հոգսերով ու մտահոգություններով ապրող, նրանց ցավերը նաև իրենցը համարող մարդիկ են, հյուրընկալ ու առատաձեռն, բայց և չարիքին դիմանալու, համապատասխան գործելակերպի դիմելու ընդունակ անհատականություններ:

Էպոսում ներկայացված գործողությունները ծավալվում են Մասունում և ներկայացնում են Մասնա դյուցազնական տոհմի չորս սերնդի կենսապատումը, և, ըստ այդմ էլ, էպոսը բազկացած է չորս ճյուղից՝ «Մանասար և Բաղդասար», «Մեծ Մհեր», «Դավիթ» և «Փոքր Մհեր»:

² Մաթևոսյան Հր., Ե՛ս ես եմ, Երևան, 2006, էջ 364:

Սաանա դյուցազնական տոհմի պատմությունը աշխարհագրական վայրի ու ժամանակային ընդգրկումների՝ միմյանց հետ կապված իրադարձությունների հաջորդականություն է: Էպոսում տեղի ու ժամանակի մասնականությունը որպես ամբողջականություն ոչ մի պարագայում չի տրոհվում: Ժառանգորդական հաջորդականությամբ էպոսի հերոսները գտնվում են անցյալի, ներկայի ու ապագայի հանգույցներում: Ժամանակը խմբագրում է նրանց աշխարհընկալման մեթոդներն ու սկզբունքները, մշակում բարոյահոգեբանական որակներ, ամբողջացնում ինքնության համապատկերը:

Իսկ աշխարհագրական միջավայրը նրանց մեջ ներարկում է ազնվության, բարության, մարդասիրության, ինչպես նաև անհանդուրժողականության, ընբոստության, ազատասիրության, հայրենի հողի վրա տիրոջ իրավունքով ապրելու կենսատու լիցքեր:

Այսպիսով՝ կարելի է առանձնացնել երեք կարևոր առանձնահատկություններ, որոնք ամբողջացնում են էպոսի համապատկերը:

Ակադեմիկոս Ս. Հարությունյանը այդ ընդհանրություններով է պայմանավորում էպոսի հայրենասիրական ու մարդասիրական բովանդակությունը: Ըստ ակադեմիկոսի, այդ ընդհանրություններն են՝ գործողությունների ծավալման աշխարհագրական միջավայրը, ժամանակաշրջանը և ժառանգական կապերը, որոնք ներքին կապ ու տրամաբանություն են ստեղծում վիպական չորս սերունդների միջև՝ վերջիններից նախնիների հերոսական հատկանիշների, այդ հատկանիշները հարուցող պատճառների, հրեղեն ձիու, առասպելական զենք ու զրահի ժառանգաբար միմյանց փոխանցման միջոցով:

Աշխարհագրական միջավայրը, որի սահմաններում ծավալվում են հերոսների գործողությունները, Սասունն է՝ լեռնային անառիկ մի տեղավայր, որը հայտնի է իր հերոսական դարավոր պատմությամբ և այդ պատմությունը կերտող քաջորդիներով:

Կարծում ենք, ռումինացի ընթորցողի համար հետաքրքիր կարող է լինել թեկուզ թուուցիկ կերպով ծանոթանալ աշխարհագրական այդ տեղավայրին, որտեղ ծավալվում են գործողությունները:

Սասունը լեռնային երկրամաս է Հայկական Տավրոսի լեռնային համակարգում: Պատմիչ Թովմա Արծրունու վկայությամբ՝ սասունցիները բնակվել են խոր ձորերում, քարայրներում, թավուտներում՝ անջատ-անջատ, խուսել են հայերենի խրթին բարբառներով, հագել բրդյա զգեստներ, այծի մորթուց ու կանեփից հյուսված ոտնամաններ, մշտապես կրել նիզակ՝ գազաններից ու կիսավայրենի հարևաններից պաշտպանվելու համար:

Սասունի տարածքը հաջորդաբար մտել է Ուրարտուի (մ.թ.ա. IX-VI դդ.), Երվանդունիների (մ.թ.ա. VI-III դդ.), Արտաշիայանների (I-V դդ.) թագավորությունների մեջ: Արշակունիների թագավորության անկումից հետո (428) Սասունն իր բնական դիրքի շնորհիվ պահպանել է անկախությունը՝ դառնալով հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի կենտրոններից մեկը:

Դարերի ընթացքում սասունցիները մղել են մի շարք հերոսամարտեր. VI-VII դդ. ջախջախել են հոնական հրոսակախմբերին, 841թ. Մշո դաշտում ջախջախել են արաբական զորախումբը և սպանել զորավար Յուսուֆին, 1076-ին՝ սելջուկ-թուրքերին: Սասունում իրենց զորախմբերով 1896-1915 թթ. թուրք բարբարոսների դեմ հերոսական մարտեր են մղել Անդրանիկը, Աղբյուր Սերոբը:

Լեռնային այդ երկիրը հայտնաբերել, իրենց քաղաքն ու բերդն են կառուցել ու բնակեցրել երկվորյան եղբայրներ Սանասարն ու Բաղդասարը: Սա վիպասքի սկիզբն է, որին հաջորդում է հիմնադրված բնակավայրի հետագա բարավաճման ու զարգացման պատմությունը, որը հյուսում են Սանասարի որդիները, նրա թոռն ու ծոռը: Ժամանակի ընթացքում՝ Սանասարի մահից հետո նրա՝ առյուծին սպանող որդին՝ Մհերը, Սասունն ազատագրում է Մսրա Մելիքից, դարձնում անկախ և ինքնուրույն երկիր, կառուցում Մարութավանքը: Մհերի որդին՝ Դավիթը վերաշինում է ավերված

վանքերը, ջախջախում Մելիքի գորքին, Սասունը դարձնում անկախ ու հզոր: Դավթի որդին՝ փոքր Մհերը, հոր մահից հետո վերադառնում է Սասուն, լուծում հոր մահվան վրեժը, կոտորում երկրամասի անկախությանը սպառնացող Կոզբաղինի թոռներին:

Այսպիսով՝ Սասնա ծոերի ծննդավայրը, որը էպոսում հանդես է գալիս որպես գործողությունների ծավալման տարածք, իր անուրանալի ազդեցությունն է թողել չորս սերունդների՝ որպես անհատականությունների ձևավորման գործընթացում՝ նրանց դաստիարակելով ազգային արժանապատվության գիտակցման, չարիքի դեմ անհանդուրժողականության ու ազատասիրության ոգով:

Այս հատկանիշները սերնդեսերունդ փոխանցվել են սասունցիներին, և պատահական չէ, որ արցախյան հերոսամարտի պատմության փառահեղ էջերից շատերը լրացվել են սասունցիների ժառանգների կողմից, որոնց «Սասնա ծոեր» մարտական ջոկատը ազերիների ահ ու սարսափն է եղել:

Մեծ Մհերի, Սասունցի Դավթի, Փոքր Մհերի, 1896 թվականի հայկական կոտորածների, հատկապես՝ 1915-ի հայկական մեծ եղեռնի անմեղ զոհերի հիշատակն է վառ պահում նրանց ոգին ու պատմական հիշողությունը: Սասունցիների ժառանգները, աշխարհի որ ծայրից էլ որ գտնվեն, հոգու պարտք են համարում ապրիլի 24-ին՝ Եղեռնի զոհերի հիշատակի օրը, լինել Ծիծեռնակաբերդում, Սուրբ Էջմիածնում և ինկարկել ու հարգանքի տուրք մատուցել: Նրանցից շատերը չերկնչեցին իրենց մատաղ կյանքը դնել Արցախի ազատագրման ու հայ դատի արդարացի լուծման զոհասեղանին:

Էպոսի բոլոր ճյուղերն ընդգրկվում են ժամանակի տարբեր հատվածները ու յուրօրինակ կերպով կապ են ստեղծում նրա բոլոր չափումների միջև: Բոլոր չորս ճյուղերն էլ ձևավորվել են առասպելների հիմքի վրա: «Սանասար և Բաղդասար՝ վիպական ճյուղի հիմքում, - գրում է ակադեմիկոս Ս. Հարությունըանը,- ընկած է երկվորյակ եղբայրներ՝ միջազգային ճանաչում ունեցող ու տարածված առասպելը: Ամենաբնորոշն այն է, որ Սանասարն ու իր եղբայրը,

իրենց միջազգային շատ արյունակիցների նման, հանդես են գալիս իբրև սրբազան նախնիներ և կուլտուրաստեղծ հերոսներ: Նրանք են հիմնադրում Մասունը, կառուցում Սասնա բերդն ու քաղաքը և սկիզբ դնում Սասնա Ծոերի դյուցազնական տոհմին: Իբրև երկվորյակ եղբայրներ՝ նրանք կապված են ջրային տարերքի հետ, սերում են ծովային աղբյուրից, գորանում այդ աղբյուրի ջուրը խմելով և, ջրում լողանալով, իրենց ձին, զենքն ու զրահը ձեռք են բերում ծովի հատակից»³ այնուհետև ակադեմիկոսը հավաստի փաստերով ապացուցում է, որ «Մեծ և մանավանդ փոքր Մհերի ճյուղերի հիմքում ընկած են հին հայկական և հնդեվրոպական երկնային լուսի և արեգակի աստված Միհրի կամ Միթրայի առասպելաբանական մոտիվները՝ զուգորդված ժայռում փակված հերոսների հնագույն առասպելին: Միհրը դարձել է Դավթի հայր և որդի: Որդի Մհերը ավելի հզոր է, քան Դավիթը, անհաշտ աշխարհի անարդարությունների նկատմամբ, մարտնչում է աշխարհի անարդարությունների դեմ, մարտնչում է չար ու դժնի ուժերի դեմ և միշտ դուրս գալիս հաղթանակով»:⁴ Ակադեմիկոսն իրավացիորեն նշում է, որ «Վաղնջական առասպելները և առասպելական կերպարները մեր հերոսավեպում չեն մնացել իրենց նախնական առասպելական մակարդակի վրա, այլ ժամանակի ընթացքում ենթարկվել են պատմական տիպաբանական որոշակի զարգացման ու փոխակերպումների»:⁵ Էպոսում համադրվում են առասպելականն ու իրականը, երկնայինն ու երկրայինը: Ժամանակի տարբեր չափումներով երկնայինը երանգավորվում է երկրային նրբագծերով, հերոսները բնութագրվում են նաև անձնական ապրումների ու հարաբերությունների ոլորտներում, բացահայտվում են նրանց ներաշխարհի թաքնված ծալքերը:

³ **Հարությունյան Ս.**, Առաջաբան, Մասունցի Դավիթ, Երևան, 1961, էջ 9-10:

⁴ Նույն տեղում, էջ 10:

⁵ Նույն տեղում, էջ 11:

Հինավուրց առասպելները էպոսում ներկայացվում են ոչ թե իրենց նախնական բովանդակությամբ ու մեկնաբանությամբ, այլ տեղայնացվում են՝ կրելով տվյալ տեղի ու տեղի միջավայրում տարածված ավանդության և պատմական անցուդարձի ազդեցությունները: Օրինակ՝ առաջին ճյուղի (Տանասար և Բաղդասար) առասպելական ծագում ունեցող անցուդարձերը տեղայնացվել և կապվել են Բաղդադի արաբական տիրապետության (7-11-րդ դարեր), իսկ Մեծ Միերի և Դավթի ճյուղերը՝ դրան հաջորդող Եգիպտոսի (12-13-րդ դարեր) արաբական տիրակալության իրադարձությունների հետ:

Ակադեմիկոս Ս. Հարությունյանը գրում է. «Աշխարհագրական միևնույն տեղավայրում տարբեր հերոսների շուրջը վիպվող ավանդական գրույցները, տեղավայրի ընդհանրության գործությամբ, ծննդաբանական կապ և ժառանգական հերթականություն են սահմանում տարբեր սերունդների միջև: Հերոսների ծննդաբանությունը և ժառանգորդական հաջորդականությունն արդեն առաջ է բերել վիպական որոշակի ժամանակագրական կարգ՝ պապից-ծոռ կատարված դեպքերի հերթական ընթացքով»:⁶

«Մասունցի Դավիթ» դյուցազնավեպի կարևոր յուրահատկություններից մեկը այն է, որ հերոսների առասպելադյուցազնական ոգին դրվում է պատմական որոշակի ժամանակաշրջանի իրական հիմքերի վրա: Մասնա երկրում, երբ խաղաղություն է եղել, հերոսները զբաղվել են արարումով ու ստեղծագործական գործունեությամբ, հող են մշակել, ծառ են տնկել, տուն, բերդեր ու ամրոցներ են կառուցել՝ գիտակցելով, որ թշնամիներով շրջապատված երկրում համեմատաբար խաղաղությունը պայթյունավտանգ է: Երկրի համար օրհասական ժամանակներում փայլատակել է Թուր Կեծակին, և Քուռկիկ Ջալալին հեծած Մասունցի Դավիթը վրեժ է լուծել ոչ թե բռնությամբ Մասունի դեմ ոտքի հանված գորքից, որ կազմված է եղել հասարակ շինականներից, այլ Մսրա

Մելիքից, որ չկարողացավ փրկություն գտնել քառասուն մետր խորության ու քառասուն գոմշի կաշվով պատված փոսում:

Իր նախնիների ըմբոստ ոգին է ժառանգել Դավիթը, որը սասունցիների ամենաբնորոշ գիծն է:

Սասունցու իսկական բնավորություն է դրսևորում Դավիթը, երբ Մելիքի հարկահանները Սասունից քառասուն աղջիկ, քառասուն գլուխ կովեր ու երինջներ, քառասուն կոտ ոսկի և այլ բաներ են պահանջում, հակառակ դեպքում սպառնում են ավերել, հիմնատակ կործանել Սասունը: Նրանց դեմ ելնում է Սասունցի Դավիթը:

Դավիթն իր դյուցազնական ուժը երբեք է չարս չի գործողորում, ինչպես նրա հակապատկեր Մսրա Մելիքը ու նրա զորավարները, որոնք կարծես ծնվել են միայն արյունահեղությունների, բռնությունների ու թալանի համար:

Սասունցի Դավիթը ներկայացնում է հայ ժողովրդի ամենաբնորոշ գծերից մեկը՝ հումանիզմի վեհ գաղափարը: Նրա թշնամին ոչ թե արաբ ժողովուրդն է, ոչ թե բռնությամբ Սասնա վրա բերված զորքը, որ կազմված է հասարակ շինականներից, այլ Մսրա Մելիքը: Դավթի համար խիստ բնութագրական է սասունցուն վայել նրա դիմումը Մսրա զորքին: Նա մարտից առաջ դիմում է թշնամու զինվորներին («Ով քնած է, արթուն կացեք, Ով արթուն է՝ զենք կապեցեք, հետո չասեք՝ Դավիթ գող-գող եկավ գնաց»):

Սասունցիներին յուրահատուկ բնավորության այս գծերը սերնդե սերունդ ժառանգաբար փոխանցվել ու հասել են մինչև մեր օրերը, անցել արցախյան քաջորդիներին, ովքեր երբեք զենք չեն բարձրացնում խաղաղ բնակցության՝ երեխաների, կանանց ու ծերերի վրա՝ ի տարբերություն թուր բարբարոսների, որոնք օտար երկրում քնած հայ զինվորի են կացնահարում, ովքեր կտրում են զոհված զինվորի գլուխը և ցցի հանած պտտում իրենց մայրաքաղաքի գազազած ամբոխի առջև:

⁶Նույն տեղում, էջ 13:

Էպոսի հերոսների, հատկապես «Մասունցի Դավիթ» ճյուղի հերոսական ոգին մինչև այժմ էլ ազգային արժանապատվության դրսևորման հիանալի օրինակ է հանդիսանում: Այստեղ տեղին է հիշել XX դարի տաղանդավոր բանաստեղծ Համո Սահյանին.

Նորից եկել հին ցավերն են մեր խոցում,
(Խուլ տնքոց եմ լսում հեռու Դեր-Ձորից)
Եվ մեզ վրա մահն իր ուժերն է փորձում
Եվ դողում են մահվան ձեռքերը նորից

Մենք դեռ հազար հոգեվարք ենք մերժելու
(Քեռու կանչն է լսել Դավիթը հորում),
Թե մեռնել կա՝ հայերեն ենք մեռնելու,
Ինչպես մաքուր ցորենի հունդը հողում:⁷
Քանի կան Սանսա ծռերի ժառանգները՝
Էլի ինչ Մելիք կհանդգնի
Հրով, սրով ծնկի բերել
Իմ Սասնա տուն, իմ Սանասար
Իմ Սասնա ծուռ Հայաստանս:⁸

Նրանք շարունակում ու շարունակելու են ոգենչել իր արդար դատին հետամուտ հայ ժողովրդին.

Ելիր անգեն իմ ժողովուրդ,
Բարձրացիր քո լեռները լուրթ,
Եվ թող աշխարհն ականջ անի,
Թե ինչպես ես դու որոտում
Չայնով Ձենով Օհանի,
Որ Դավիթը ելնի նորից
Եվ փրկի իր սուրբ Մարութան
Մարա դաժան թագավորից:

⁷ Սահյան. Հ., Ինձ բացակա չղնեք, Երևան, 2003, էջ 5:

⁸ Նույն տեղում, էջ 97:

Մասնա տոհմը շարունակվում է սերունդների մեջ և բանաստեղծն իրեն իրավունք է վերապահում հպարտորեն ասելու. «Մեր մեջ տղերք կան պինդ, ամրակուռ, ում տեսնեն՝ մի Մասնա ծուռ»:

Շարունակվում է ոչ միայն ազատասիրական մարտական, հերոսական, այլև ստեղծագործական, կառուցողական ոգին: Մանասարն ու Բաղդասարը հիմնում են Մասունը, ծովի խորքից հանում են առասպելական զենքն ու զրահը, Մասունը ոչ միայն բնակավայր է դառնում, այլ հզոր բերդ, սահմանամերձ ամրոց:

Մասնա տոհմի չորս սերնդի կենսապատումը հաստատում է աշխարհագրական, կենսաբանական և ոգեղեն սկզբների՝ գենի և միջական արքետիպերի միասնականությունը: Ոգեղեն և կերպարային ընդհանությունն ունի իր էական ու հաստատուն սկիզբը, որ անբաժանելի է անցյալ-ներկա-ապագա չափումներից և տիեզերական հավերժությունից:

Դա ակնառու կերպով երևում է Փոքր Մհերի կերպարում: Խորհրդանշական է Ագռավաքարում Փոքր Մհերի փակվելը: Մհերը՝

Ձին առավ, քշեց եկավ

Հասավ Վանա մոտ սարի մի տակ:

Մեկ քար մի պատահավ էդոր:

Էդ քարին Վանա քար կասեն:

Ասաց. «Կանգնի իմ թուր զարկեմ էդ քարին,

Թե կտրեց ես չեմ մեղավոր,

Թե չկտրեց՝ մեղավոր եմ:

Թուր, որ զարկեց քարին,

Քար էրկու կողմեն փեղկվավ,

Ինքն իր ձին գնացին մեջ

Քար եկավ իրար կպավ»(314):

Ագռավաքարի դռները բացվում են տարին երկու անգամ՝ Վարդավառին ու Համբարձման օրերին:

Մհերը չի կարող դուրս գալ այդ քարայրից, ասենք ցանություն էլ չունի, որովհետև աշխարհը դեռևս շատ է անկատար, դեռևս շատ են

մարդկանց մեղքերը, աշխարհը շատ է ծերացել, հողը՝ նույնպես և չի կարող դիմանալ նրա հրեղեն ձիու սմբակների դոփյունին:

Այնուամենայնիվ, Մհերը կմնա± որպես հավերժական կալանավոր Ագռավաքարում: Հարցի պատասալխանը կարող ենք գտնել Էպոսի վերջում խորհրդանշական ծեր հովվի հետ նրա հանդիպման դրվագում: Համբարձման մի գիշեր բացվում են Ագռավաքարի դռները, և հովիվը ներս է մտնում.

Կասեն մեկ Համբարձման գիշեր
Հովիվ կերթա եղ քար առաջ,
Մհերի քար իրարուց կբացվի
Հովիվ ներս կմտնի, կտեսնի
Հսկա մի մարդ էնտեղ նստած (315):

Մհերի ու ծեր հովվի հաղորդակցությունը բացահայտում է ժամանակի հարահոս ընթացքի փիլիսոփայական հայեցողությունը: Ժամանակն իր բոլոր չափումներով (անցյալ-ներկա-ապագա) հանդես է գալիս որպես անտրոհելի շղթայական ամբողջություն՝ յուրաքանչյուր հատվածում դրսևորելով համապատասխան բովանդակություն, սա Էպոսի բովանդակության գլխավոր առանցքն է, որի շուրջն էլ արտածվում են մնացած բոլոր հիմնախնդիրները: Ահա այսպիսի ուղղվածություն ունի ժամանակի ընթացքը Էպոսում. անցյալ՝ («Հողը խորթացել է, աշխարհը ծերացել է»), ներկա՝ («Քանի աշխարքը չար է, մեջ աշխարհի էս չեմ մնա») և ապագա՝ («Երբ պիտի ելնես»):

Ծերունի հովիվը հարցնում է Մհերին.
-Մհեր, դու ե՞րբ տելնիս եղ տեղեն
Մհեր կդառնա, կասի,
-Ես որ ելնեմ էստեղեն, հողն ինձ չի պահի:
Քանի աշխարք չար է
Հողը խորթացել է,
Մեջն աշխարհի էս չեմ մնա:
Որ աշխարքն ավիրվի
Մեկ էլ շինվի,

Երբ որ ցորեն եղավ քանց մասուր մի,
Ու գարին եղավ քանց ընկույզ մի
Էն ժամանակ հրամանք կա, որ
Ելնենք էդտեղեն:
Հովիվ որ դուրս կելնի
Քար կգա հասնի իրարու (315):

Քարայրի հավերժական լռությունը ուրբաթից-ուրբաթ խախտվում է Քուռկիկ Ջալալու խրխնջոցից, որը ոչ միայն Մհերի, այլև ամբողջ մարդկության ճիչն է.

Ուրբաթե ուրբաթ կասեն,
Ջուր կգա կաթի եղ քարեն
Կասեն՝ Մհերի ձիու ջուրն է:
Ու ամեն ճամբորդ ուրբաթ օրե

Կլաի Քուռկիկ Ջալալու խրխինջն էր քարեն (316):

Էպոսում, որպես ժամանակի տարբեր հոսքերը միացնող օղակ, հանդես է գալիս քեռի Թորոսի կերպարը, որը միշտ հերոսների կողքին է ու ոգեշնչում է նրանց իր ներկայությամբ:

Այսպիսով ժամանակի ու տարածության միասնակաությունը «Մասունցի Դավիթ» ժողովրդական էպոսում ունի ինչպես բովանդակային այնպես էլ ձևակառուցվածքային գործառույթներ, այսինքն՝ ժամանակը որոշակի տարածական չափումներում պահպանում է իր շարժման ընդգծված ուղղվածությունը: Ժամանակի ընթացքում էպոսի առասպելական կերպարները սկսած երկվորյակ եղբայրների աստվածայնությունից, «դարձել են տոհմային նախնիներ, կապվել աշխարհագրական որոշակի միջավայրի (Մասուն), տեղայնացվել, ենթարկվել վիպականացման ու տիպականացման»:⁹

Вардан Геворгян, Единство пространства и времени (хронотоп) в народном эпосе "Давид Сасунский" - В статье рассматриваются

⁹ **Арутюнян С.**, Давид Сасунский, Армянский народный эпос (на армянском языке), Ереван, 1961, стр 11.

особенности проявления единства пространства и времени в эпосе «Давид Сасунский». Особо отмечается, что время и пространство сыграли большую роль в развитии героев четырех эпических ветвей эпоса, как часть процесса формирования, развития и развития морально-психологических качеств. Одна и та же среда рождения героев эпоса, которые, однако, действуют в разные периоды, чем и характеризуются их сходства и различия.

Vardan Gevorgyan, Space and Time Unity (chronotope) in "David of Sassoun" folk epic - The article discusses the peculiarities of space and time unity in "David of Sassoun" folk epic. Heroes of the epic are born in the same environment, who, however, act in different periods, so their commonality and differences are characterized.